

УДК 159.923.32

ШВЕЦЬ Олег – аспірант кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (shvets_oleg@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6115-6223>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.45.198634>

Бібліографічний опис статті: Швець, О. (2019). Психологічні особливості розвитку гідності особистості в онтогенезі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Психологія», 45*, 160–173. doi: 10.24919/2312-8437.45.198634.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ

***Анотація.** У статті висвітлено результати наукової рефлексії теоретичних підходів до дослідження проблеми розвитку гідності особистості в онтогенезі. Актуальність психологічних досліджень проблеми розвитку особистості пов'язана з такою цінністю, як гідність. Людська гідність – безумовна цінність людини на основі її людської природи. Гідність розглядається найважливішим параметром життєдіяльності людини; складним інтегративним особистісним утворенням, пов'язаним із саморозвитком людини та послідовним досягненням нею результатів як у соціальній сфері, так і в зоні особистісного й духовного зростання.*

У сучасних дослідженнях розвиток особистості розглядають особливим різновидом внутрішніх змін, пов'язаних з появою нових елементів, зі зміною структури та специфіки взаємозв'язків між її елементами. У філософії постмодерну розвиток визначено як саморозгортання, якісну зміну природи, діяльності, розумової діяльності субстанції; як зміну послідовних історичних станів системного об'єкта. У концепції розвивального навчання розвиток тлумачено як формування здібностей через освоєння способів діяльності в різних сферах. У когнітивній психології

Ж. Піаже особливості розвитку і функціонування моральної свідомості дослідив у взаємозв'язку з поетапним формуванням пізнавальних здібностей дитини.

Можливості та особливості розвитку гідності особистості експліковано на порівневій моделі розвитку еґо Дж. Левінджер та S. Cook-Greuter. Модель розвитку як єдність переривчастості та безперервності, представлена у порівневій теорії розвитку еґо, дає змогу відслідкувати можливості та особливості розвитку гідності особистості. Фундаментальні позиції для становлення гідності особистості визначає стадія сумлінності.

Ключові слова: *розвиток; онтогенез; особистість; гідність; відповідальність; моральний розвиток; теорії розвитку.*

SHVETS Oleg – Postgraduate Student, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (shvets_oleg@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6115-6223>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.45.198634>

To cite this article: **Shvets, O.** (2019). Psykhologichni osoblyvosti rozvytku hidnosti osobystosti v ontogenezi [Psychological features of development of personal dignity in ontogenesis]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Psykhologhiia» – Problems of Humanities. «Psychology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 160–173. doi: 10.24919/2312-8437.45.198634 [in Ukrainian].

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF PERSONAL DIGNITY IN ONTOGENESIS

Abstract. *The paper represents the results of a scientific analysis of theoretical approaches to the study of personal dignity development problem. The relevance of psychological research on the problem of personality development is associated with such value as dignity. Human dignity is the absolute value of man on the basis of his human nature. Dignity is considered to be the most important parameter of human life; complex integrative personal education connected with self-development of a person and consistent achievement of results in the social sphere as well as in the area of personal and spiritual growth.*

In modern studies, personality development is seen as a special kind of internal change associated with the emergence of new elements, as well as changes in the structure and specific relationships between its elements. In philosophy, postmodern development is defined as self-unfolding, a qualitative change in the nature, activity, and mental activity of a substance; as a change in the sequential history of a system object. In the concept of developmental learning, development is interpreted as the formation of abilities through the development of ways of activity in various fields. In Cognitive Psychology, J. Piaget explored the peculiarities of the development and functioning of moral consciousness in connection with the gradual formation of the cognitive abilities of the child.

Possibilities and features of personal dignity development were explored on a comparative model of the development of ego by J. Levinger and S. Cook-Greuter. The model of development as a unity of continuity and continuity, presented in the comparative theory of ego development allows us to trace the possibilities and features of the development of dignity of the individual. The fundamental position for becoming a person of dignity is determined by the stage of honesty.

Keywords: *development; ontogenesis; personality; dignity; responsibility; moral development; development theories.*

Постановка проблеми. В епоху глобалізації значно зростає актуальність психологічних досліджень проблеми розвитку особистості, самореалізація якої характеризується відповідальністю за майбутнє людства. Ідея розвитку особистості як мети її життєдіяльності з необхідністю пов'язана з такою цінністю, як гідність.

Стрімка динаміка техногенної цивілізації, домінуючий вплив на людину інформаційних технологій, неймовірні інновації у галузі телекомунікацій, зміни в масовій та індивідуальній самосвідомості, соціальній орієнтації пов'язані з хронічним відчуттям загрози, незахищеності, страхом деструктивних явищ і подій у світі. Інфляція базових цінностей і традицій призводить до формування культури, яка не відповідає показникам гідності, істинності, моральності, гуманності. Девіталізація людського існування, що невпинно прогресує, технократизація людини, наростаючий дефіцит чуттєво-емоційного досвіду загострюють проблему дослідження фундаментальних підвалин людського буття. У руслі психологічних досліджень актуальною є проблема розвитку гід-

ності особистості, що порівняно мало розроблена у вітчизняній психології, зокрема аспект її розвитку в онтогенезі.

Аналіз останніх досліджень проблеми. У сучасних дослідженнях розвиток особистості розглядають як особливий різновид внутрішніх змін, пов'язаних не лише з появою нових елементів, але й зі зміною структури та специфіки взаємозв'язків між її елементами (Коновальчук, 2016).

Діапазон авторських тлумачень розвитку представлений у філософії постмодерну. Так, у концепції Г. Щедровицького розвиток визначено через саморозгортання, якісну зміну якогось об'єкта, субстанції (природи, діяльності, розумової діяльності). У СМД-методології розвиток розуміють як зміну послідовних історичних станів системного об'єкта (Щедровицький, 1995). Кожен наступний стан за своєю будовою генетично пов'язаний із попереднім. Усі наступні якості походять із попередніх. Розвиток свідчить про перехід від структури однієї якості до структури іншої.

В. Давидова (1996) у концепції розвивального навчання розуміє розвиток як формування здібностей через освоєння способів діяльності в різних сферах. Л. Виготський (2016), під процесом культурного розвитку розумів оволодіння своєю поведінкою, формування у цій практиці суб'єктності та утворення (formation, що, власне, і є творенням людини) особливої особистісної структури, що складається із інтеріоризованих культурних засобів. Джерело культурного розвитку людини, згідно із автором, зосереджене у самій її природі.

Періодизацію дитячого розвитку за логікою векторів діяльності вибудовує Д. Ельконін (Б. Ельконин, 1994; Д. Ельконин, 1995).

Розглядаючи процес розвитку як «епігенетичний ансамбль», історію еволюції людської суб'єктивності В. Слободчиков пропонує його розуміти як зростання готових форм, тобто природних задатків (Слободчиков & Цукерман, 1996).

Проблема розвитку розроблялася у когнітивній психології у контексті проблеми моральної свідомості. Ж. Піаже (Піаже, 1994а, 1994b) дослідив особливості розвитку і функціонування моральної свідомості у взаємозв'язку з поетапним формуванням пізнавальних здібностей дитини.

Грунтуючись на положеннях теорії Ж. Піаже, Л. Кольберг (Kohlberg, 1975) розробив «когнітивно-еволюційну теорію моралізації» і виділив рівні морального розвитку. Як і Ж. Піаже, Л. Кольберг вказував на соціальну детермінацію моральності. Він уважав, що розвиток моральної свідомості відбувається впродовж усього життя людини і не залежить від релігійних, національних і статусних відмінностей.

Вивчаючи закономірності морального розвитку, Л. Кольберг (Kohlberg, 1975) виділив три рівні розвитку моральних суджень: доконвенціональний (доморальний), конвенціональний, постконвенціональний (етика самостійно вироблених моральних принципів) – досягають, на думку Л. Кольберга, тільки після 20 років, однак не всі дорослі люди. На цьому рівні виявляється здатність до самостійного вибору, індивідуальної моральної відповідальності і загальної зрілості особистості.

Сучасні знання ембріології, гістології, психології, клінічні та експериментальні дослідження внутрішньоутробного періоду є переконливим доказом, що емоційний, психологічний та інтелектуальний розвиток особистості розпочинається ще у внутрішньоутробному періоді. Міждисциплінарні дослідження розвитку особистості на ранніх етапах онтогенезу свідчать про потенціал і роль близьких та значущих для дитини дорослих у розвитку її особистісних параметрів, зокрема довіри до світу, відповідальності, життєстійкості, гідності (Коновальчук, 2016).

Метою статті є висвітлення результатів наукової рефлексії теоретичних підходів до дослідження проблеми розвитку гідності особистості в онтогенезі.

Виклад основного матеріалу. Теоретична модель Дж. Левінджер (Loevinger, 1976) продовжує традицію виділення послідовних стадій розвитку особистості, однак без прив'язки до її хронологічного віку. Дослідниця, однак, відзначає, що вони задають чітку логіку розвитку й вибудовують ієрархію, яка надалі відображатиме особистісну зрілість. Модель розвитку як єдність переривчастості та безперервності представлена в порівневій теорії розвитку еґо, дає змогу відслідкувати можливості та особливості розвитку гідності особистості.

Розвиток еґо дослідниця починає розглядати із досоціальної стадії, для якої характерне поступове виокремлення власного

Я немовляти з навколишнього світу. У цьому процесі конструюється реальність як стійкий простір зовнішніх об'єктів і Я, яке існує самостійно від них. На цій стадії цінність і значущість особистості дитини визначають стан і ставлення до неї близьких дорослих. Наявність безумовної любові і прийняття дитини дорослими на засадах їх власної гідності, довіри до себе і світу, емоційної зрілості та цілісності, визначає оптимальні передумови для зізрівання гідності особистості.

На наступній – симбіотичній – стадії продовжується виокремлення власного Я дитини. Цьому процесу значною мірою сприяє мовлення, зокрема стимульну роль у порушенні стабільності симбіотичного взаємозв'язку виконує відчужувально-заперечувальна лексика.

Для наступної – імпульсивної – стадії характерне утвердження автономності й ідентичності, забезпечене власними імпульсами дитини. Її потенціал на цій стадії виявлений в імпульсивній активності, особливо, агресивного характеру та у властивих індивідуально-вікових сексуальних діях. Однак Дж. Левінджер відзначає, що на імпульсивній стадії уже є когнітивні передумови для освоєння причинових зв'язків. Фіксація чи затримка на цій стадії визначають некерованість та неадекватність дій дитини, її поведінка важко піддається регламентуванню. Дитина утверджує власну ідентичність на основі відчуття потенційної індивідуальної сили, її дії мають ознаки нестандартності, оригінальності, своєрідності й виконують функцію катарсису. Аналізуючи зміст розвитку еґо на імпульсивній стадії, Дж. Левінджер відзначає, що дитині для здійснення переходу на вищий рівень необхідно зрозуміти, «що в речей є причини або резони, що імпульс – це не те саме, що дія, тому можна хоч ненадовго, але відкласти дію й контролювати її» (Loevinger, 1976, p. 178). Таким чином, передбачається освоєння значення і значущості внутрішніх та зовнішніх явищ і предметів – як початкове оцінювання себе і світу.

Перехідною дослідниця називає стадію самозахисту. Перший соціально-психологічний досвід дитина отримує під впливом реакцій на її поведінку важливих для неї дорослих людей. Зовнішня регламентація індивідуальної активності дитини підвищує внутрішнє напруження й актуалізує процес саморегуляції. Пер-

винна саморегуляція его і на цій стадії пов'язана з актуалізацією функцій психічних захистів. Поняття «захисні механізми» було використане З. Фройдом для визначення загального найменування усіх механізмів, які послаблюють діалектично єдиний внутрішньо-зовнішній конфлікт і регулюють індивідуальну поведінку (Фрейд, 1989).

А. Фрейд розглядала захисні механізми як продукт вікового розвитку особистості, несвідомі способи досягнення компромісу між протидіючими силами Воно та Над-Я і зовнішньою дійсністю, а перші захисні дії дитини пов'язувала з негативним досвідом її спонтанного самовираження (Фрейд, 1993, с. 16). Захисти доцільні, коли форми спілкування та конфлікти з оточенням обмежені рівнем розвитку особистості. Вони сприяють автоматичному пристосуванню до оточення за рахунок самопротекції. У дитини кожен захисний механізм спочатку формується для опанування конкретними інстинктивними бажаннями і у такий спосіб пов'язаний із конкретною фазою індивідуального розвитку. На ранніх етапах онтогенезу у контексті розвитку гідності сприятливою є толерантність до бажань, думок і почуттів дитини з боку близьких дорослих, як умова упередження гіперзахисної активності.

Таким чином, для початкових двох рівнів розвитку характерний вихід із симбіотичного злиття новонародженого як загальною тенденцією подальшої диференціації. Найбільш рання, доконвенційна стадія, залишається пластом первинного досвіду в підсвідомості особистості і визначає стартові позиції подальшої нелінійної динаміки її розвитку. Фіксація на захисній стадії зумовлює сприйняття світу тільки з погляду власних егоїстичних потреб і бажань, що складає проблематичну основу для розвитку гідності. Ознаки подальшого розвитку его на наступній стадії конформізму виявляються тоді, коли дитина починає узгоджувати і пов'язувати власний комфорт із комфортом зовнішнього простору. Визначальною передумовою такого стану слугує індивідуальний рівень довіри до себе та світу.

Перехідною від конформізму до стадії сумління Дж. Левінджер вважає стадію самоусвідомлення. Для неї характерний розвиток усвідомлення свого реального Я як не цілком відповідного ідеальному образу, заданими правилами, хоча зміст свого

внутрішнього життя на цій стадії, як і на попередній, можна описати банальними стереотипними формулюваннями. Усвідомлення себе стає передумовою до подальшої заміни групових стандартів і критеріїв особистими цінностями. Починає з'являтися й усвідомлення індивідуальних відмінностей рис характеру.

На стадії сумлінності Дж. Левінджер констатує радикальне ускладнення механізмів саморегуляції. У віці 13–14 років цієї стадії досягають лише одиниці. Тут уже завершується інтерналізація правил і наявні основні елементи совісті: «довгострокові, самостійно поставлені цілі й ідеали, диференційована самокритика та почуття відповідальності» (Loevinger, 1976, p. 20). На цій стадії регламентація життєдіяльності особистості визначена не страхом покарання, або почуттям конформізму, а почуттям відповідальності як орієнтира індивідуальної поведінки. Особистість, яка досягла цієї стадії, не схильна відчувати почуття провини через порушення правила, однак переживає дискомфорт, якщо завдає шкоди іншій людині, нехай навіть у межах чинних правил. Разом із почуттям власної гідності розвивається почуття відповідальності як за власну, так і за долю інших, часом перебільшене; формується поняття про зобов'язання, привілеї, права та справедливість. Виникає прагнення до досягнень на основі особистих стандартів і критеріїв, прийняття значущості праці, хоча й не будь-якої, розрізнення моральності, традицій і моди; на зміну дихотомії «правильно – неправильно» і «добре – погано» приходять більш складні й диференційовані конструкти. Для внутрішнього життя на цій стадії характерне різноманіття та складність емоцій, зміщення уваги від самих дій до їхніх глибинних витоків, виникає здатність відчутти себе в позиції іншої людини, різко розширюються тимчасова перспектива та соціальні контексти осмислення явищ, подій та дій. Стадія сумлінності, на наше переконання визначає фундаментальні позиції для становлення гідності особистості.

Наступну перехідну стадію називають індивідуалістичною. На відміну від надмірного моралізму попередньої стадії приходить усвідомлення почуття індивідуальності і проблеми емоційної взаємозалежності людей, виявляються як глибинні емоційні підстави та проблеми міжособистісних стосунків, так і частково внутрішні конфлікти. «Розвинута здатність приймати парадокси

і суперечності веде до більшої концептуальної складності, що виражене в усвідомленні розбіжностей між внутрішньою сутністю і зовнішніми виявами, між психологічними та фізіологічними реакціями, між процесом і результатом» (Loevinger, 1976, pp. 22–23).

Для автономної стадії характерна здатність приймати внутрішній конфлікт (між потребами, між зобов'язаннями, між тими й іншими) і справлятися із ним. «Можливо, в автономної особистості конфліктів не більше, ніж у інших, просто в неї є мужність та інші необхідні якості прийняти конфлікт і працювати з ним замість того щоб ігнорувати його чи проектувати на навколишній світ» (Loevinger, 1976, p. 23). Автономна особистість здатна подолати полярні опозиції та сприймати світ у його об'ємності й різноманітті, їй притаманні концептуальна складність і висока толерантність до невизначеності. Критичною ситуацією може бути її готовність здійснювати власні помилки (Loevinger, 1976). Вона визнає потребу в автономії інших людей, сама вільна від «диктатури совісті», характерної для попередньої стадії, але усвідомлює обмеження автономії, діалектику автономії й емоційної взаємозалежності. Автономній особистості притаманні широкий погляд на світ, реалістичність, об'єктивність, прихильність до абстрактних ідеалів.

Завершальна – інтегрована – стадія є найважчою для дослідження, через рідкодосяжність; її вирізняє консолідація почуття ідентичності. Опис Дж. Левінджер суголосний параметрам самоактуалізованих особистостей згідно із А. Маслоу (1997).

Провідний експерт у сфері психології розвитку дорослих і теорії розвитку его S. Cook-Greuter (n.d.) особливу увагу зосереджує на динаміці різних способів осмислення реальності, конкретного досвіду на конвенційній та постконвенційній стадіях. Евристично цінним для дослідження розвитку гідності є емпіричне обґрунтування можливого варіанту від несвідомого, недиференційованого симбіозу немовляти до свідомого переживання входження у всесвіт зрілого дорослого – від дорационального до метарационального, від довербального невігластва (незнання) до зародження постсимволічної мудрості, коли людина усвідомлює природний взаємозв'язок усіх явищ і умовність меж, об'єктів, традиційної самоідентифікації й історій про життя та природу, стає значно вільнішою.

Евристичну цінність для нашого дослідження мають стадії становлення особистості, із якими, як уже зазначено, ми пов'язуємо розвиток гідності, у взаємозв'язку зі свободою реалізації та свідомою відповідальністю. На рівні конформізму характерними ознаками особистості S. Cook-Greuter вважає лінійний погляд на світ: об'єкти визначені в конкретних межах, причиновість здається їм лінійною, а змінні – незалежними. Установки і пріоритети особистості залежать від цінностей, пріоритетів і статусу групи, до якої вона належить. Межі між я й іншими заплутані й розмиті. Домінують процеси адаптації, виражені основною потребою конформістського рівня – бути прийнятним, життєдіяльність знеособлена, надмірно позитивна і сповнена банальностей, не орієнтована на зміни, безініціативна, зумовлена очікуваннями інших.

На рівні самосвідомості особистість регламентована високими моральними стандартами та консервативними орієнтаціями на утвердження правильності, виконання своїх обов'язків і проявляється у компульсивній поведінці та перфекціонізмі. Це пов'язане із силою супер-его та непомірно критичним ставленням до думок інших людей, на що вказує S. Cook-Greuter. Попри те, що на рівні самосвідомості допустимі складні рішення, кращі ідеї, більш досконалі процедури, проте лінійне мислення не дає змоги визначити пріоритети різноманітних можливостей або синтезувати їх. Стадії самосвідомості та конформізму за своїм змістом є полярними, однак, вони визначають континуум для динаміки гідності особистості.

На рівні сумління гідність особистості реалізується у здатності об'єднуватися з іншими людьми на основі лояльності до їхніх цінностей. Пізнання за допомогою зворотного зв'язку й інтроспекції допомагає зрозуміти себе, розвиває здатність до самовдосконалення. Сумлінність виявляється у саморегламентуванні життєдіяльності на основі вчасності, відповідальності й раціональності з метою зробити щось у цьому світі або поліпшити його. Основне обмеження конвенційної стадії – орієнтація на зовнішній світ як визначальну умову власної життєдіяльності.

Аналізуючи індивідуалістичний рівень постконвенційної стадії, S. Cook-Greuter відзначає, що сприйняття реальності набуває системності, яка дає змогу особистості набути більш цілісного організмичного стану за участю власних почуттів і актуальних

контекстів процесу життєдіяльності. Простежується переосмислення і переоцінка попереднього досвіду, зокрема санкціонованих суспільством норм, правил, рольових ідентифікацій. Відбувається змістове перевизначення себе на основі визнання пріоритету власної унікальної незалежної від соціуму гідності. Відчужуючись від світу, щоб набути власну ідентичність, особистість часто приносить творчий результат у діяльність, нове бачення окремих проблем або ж надихає інших ентузіазмом наслідувати їх інтереси. Лінійна, інтелектуальна логіка поступається місцем цілісному розумінню явищ і процесів. Гідність особистості виявляється у зміні пріоритетів: доведення, оправдання, аналіз поступаються за вагомістю суб'єктивному досвідові.

Перехід на наступну – автономну – стадію засвідчує спроможність особистості свідомо узгодити внутрішні процеси розвитку. Відповідальність регулює конфліктуючі потреби, досвід сприймається в усій його безпосередності, що утворює ознаки толерантності та спонтанності. На автономній стадії регуляція особистості функціонує у свідомих захистах: альтруїзм, гумор і передбачення.

На другому рівні постконвенційної стадії S. Cook-Greuter (n.d.) вирізняє на основі новоутворень, розуміння різних пластів символічних абстракцій, два періоди: конструкт-свідомий та інтегрований. Розвиток гідності пов'язаний із поглибленням процесу самоусвідомлення, міркування стають ще більш диференційованими, розширюються межі доступу до інтуїції, тілесних станів, почуттів, снів, архаїчного і транспersonального досвіду.

Інтегровану стадію розвитку визначає абсолютно інший спосіб сприйняття людського існування і свідомості. S. Cook-Greuter зазначає, що нова парадигма має універсальну або космічну, перспективу. Особистість вважає себе та інших частиною людства, уплетеною у творче підґрунтя, яке має еволюційне призначення. Народження, зростання і смерть, радість і біль – зрозумілі природні події, що є модусами змін у потоці життя. Свідоме чи раціональне усвідомлення більше сприймається не як обмеження, а лише як одне з явищ, що домінує залежно від поточного моменту.

Для інтегрованого періоду характерна інтерналізована транспersonальна або інтеріндивідуальна мораль. Внутрішні конфлікти

та суперечливі зовнішні потреби є частиною буття і вимагають не подолання, а засвідчення. Спонтанність, незалежність і безособове ставлення дають змогу особистості діяти при необхідності прямо й потужно. Реальність може викликати глибокі переживання як недиференційований феноменологічний континуум або як творча підстава інтегрованої свідомості. На інтегрованій стадії домінує відчуття взаємопов'язаності з усіма живими створіннями у їхній боротьбі за виживання і за визнання сенсу свого існування. Для особистості характерні терпимість, співчутливість і зв'язок із життям. Абсолютна відкритість уможливує налаштування на істину, добро і красу, візіонерські переживання, розуміння речей у їх цілісності; варіант, що доповнює їхній зміст за допомогою фільтрів раціональної свідомості. Високий рівень довіри до світу дає змогу переробляти інформацію й досвід без свідомого вольового спрямування уваги на нього.

Висновки. Сенс розвитку полягає не в прагненні й можливості досягти кількісного та якісного збільшення чи зменшення значущих показників, а у становленні нових фундаментальних підвалин структури, на яких по-новому вибудовуються взаємозв'язки між її елементами. Теорія розвитку его дозволяє досягнути онтогенез гідності від рівня локалізації у несвідомих пластах на стадії симбіотичної єдності до вищого рівня його інтеграції зі світом на постконвенційній стадії. Гідність особистості ми розуміємо як складне інтегративне особистісне утворення, ґрунтоване на визнанні безумовної самоцінності, що забезпечує перманентний розвиток людини і послідовне досягнення нею значущих результатів у соціальній сфері, сфері інтелектуальних досягнень, а також зоні особистісного і духовного розвитку.

Перспективу подальших психологічних досліджень проблеми розвитку гідності особистості вбачаємо у з'ясуванні ролі соціально-психологічних чинників, зокрема, системи міжособистісної взаємодії. Емпіричне дослідження впливу домінуючого стилю міжособистісної взаємодії у процесі онтогенезу допоможе виявити сприятливі соціально-психологічні умови для розвитку гідності особистості.

Література

Выготский, Л.С. (1982–1984). *Сочинения* (Т. 1–6). Москва: Педагогика.

- Давыдов, В.В. (1996). *Теория развивающего обучения*. Москва: ИНТОР.
- Коновальчук, В.І. (2016). *Творча особистість у просторі освіти*. Умань: ФОП Жовтий О. О.
- Маслоу, А. (1997). *Дальние пределы человеческой психики*. Санкт-Петербург: Евразия.
- Пиаже, Ж. (1994а). *Избранные психологические труды*. Москва: Международная педагогическая академия.
- Пиаже, Ж. (1994б). *Речь и мышление ребенка*. Москва: Педагогика-Пресс.
- Слободчиков, В.И., & Цукерман, Г.А. (1996). Интегральная периодизация общего психического развития. *Вопросы психологии*, 5, 38–50.
- Фрейд, А. (1993). *Психология «Я» и защитные механизмы*. Москва: Просвещение.
- Фрейд, З. (1989). *Введение в психоанализ: лекции*. Москва: Наука.
- Щедровицкий, Г.П. (1995). *Избранные труды*. Москва: Школа культурной политики.
- Эльконин, Б.Д. (1994). *Введение в психологию развития*. Москва: Тривола.
- Эльконин, Д.Б. (1995). *Психическое развитие в детских возрастах*. Москва: Институт практической психологии.
- Kohlberg, L. (1975). *Moral stages and moralization*. New York: Winston.
- Loevinger, J. (1976). *Ego development: conceptions and theories*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Cook-Greuter, S.R. (n.d.). *Ego development: Nine levels of increasing embrace*. Retrieved from http://newpossibilitiesassociates.com/uploads/9_levels_of_increasing_embrace_update_1_07.pdf.

References

- Vygotskii, L.S. (1982–1984). *Sochineniia [Collection of Works]*. (Vols. 1–6). Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Davydov, V.V. (1996). *Teoriia razvivaiushchego obucheniia [Theory of Developmental Learning]*. Moscow: INTOR [in Russian].
- Konovchalchuk, V.I. (2016). *Tvorcha osobystist u prostori osvity [Creative personality in the space of education]*. Uman: FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
- Maslou, A. (1997). *Dalnie predely chelovecheskoi psikhiki [The far reaches of the human psychics]*. Saint Petersburg: Evraziia [in Russian].
- Piazhe, Zh. (1994а). *Izbrannye psikhologicheskie trudy [Selected Psychological Works]*. Moscow: Mezhdunarodnaia pedagogicheskaiia akademiia [in Russian].

- Piazhe, Zh.** (1994b). *Rech i myshlenie rebenka [Speech and thinking of a child]*. Moscow: Pedagogika-Press [in Russian].
- Slobodchikov, V.I., & Tcukerman, G.A.** (1996.) Integralnaia periodizatsiia obshchego psikhicheskogo razvitiia [Integral Periodization of General Mental Development]. *Voprosy psikhologii – Psychology Issues*, 5, 38–50 [in Russian].
- Freid, A.** (1993). *Psikhologiia «Ja» i zashchitnye mekhanizmy [«I» Psychology and defense mechanisms]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
- Freid, Z.** (1989). *Vvedenie v psikhoanaliz [Introduction to Psychoanalysis]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Shchedrovitckii, G.P.** (1995). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. Moscow: Shkola kulturnoi politiki [in Russian].
- Elkonin, B.D.** (1994). *Vvedenie v psikhologiiu razvitiia [Introduction to Development Psychology]*. Moscow: Trivola [in Russian].
- Elkonin, D.B.** (1995). *Psikhicheskoe razvitie v detskikh vozrastakh [Mental development in childhood]*. Moscow: Institut prakticheskoi psikhologii [in Russian].
- Kohlberg, L.** (1975). *Moral stages and moralization*. New York: Winston.
- Loevinger, J.** (1976). *Ego development: conceptions and theories*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.
- Cook-Greuter, S.R.** (n.d.). *Ego development: Nine levels of increasing embrace*. Retrieved from http://newpossibilitiesassociates.com/uploads/9_levels_of_increasing_embrace_update_1_07.pdf.

Стаття надійшла 14 січня 2019 р.